

ŽELJA ZA POKOROM U VJEČNOME GRADU: HODOČAŠĆA U RIM U OPORUKAMA HRVATSKIH USELJENIKA U MLECIMA (XV. – XVIII. STOLJEĆE)

Lovorka ČORALIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Hrvatska

UDK: 949.75:347.67"14/17"

Izvorni znanstveni članak

Prihvaćeno: 22 travnja 2013.

Na osnovu podataka iz oporuka (pohranjenih u Državnome arhivu u Mlecima), a slijedom načina spominjanja Rima kao hodočasničkog središta, u prvome dijelu rada sažeto su izneseni opći podaci o hrvatskim useljenicima u Mlecima koji u svojim oporučnim odredbama bilježe Rim kao cilj hodočašćenja (društvena i profesionalna struktura te skupine useljenika, vremenski raspon i intenzitet spominjanja hodočašća u Rim, podaci o istaknutijim hrvatskim oporučiteljima koji bilježe hodočašća i drugo). U drugome dijelu rada središnji predmet istraživačkog zanimanja upravljen je na konkretne primjere koji se odnose na hodočašća u Rim. U tom dijelu razmatranja posebna je pažnja poklonjena konkretnom imenovanju hodočasnika, vrstama legata koji su namijenjeni za podmirenje troškova hodočašća, kao i razlozima koji su hrvatske oporučitelje ponukali na tu vrstu oporučne odredbe.

Ključne riječi: Rim, Mleci, Mletačka Republika, Hrvati, hrvatska povijest, kasni srednji vijek, rani novi vijek, migracije, hodočašća.

Uvod

Hrvatska zajednica u Mlecima ubrajala se tijekom prošlosti, a posebice u razdoblju mletačke dominacije nad istočnojadranskom obalom, u vodeće nacionalne skupine (uz albansku, armensku, grčku i njemačku zajednicu). Useljenici zavičajem od hrvatskoga sjevera, preko Istre, Dalmacije, Boke kotorske i Bosne do Budve i Bara, stoljećima su kontinuirano pristizali u grad na lagunama, zapošljavali se u različitim profesijama (osobito u pomorstvu i obrtima), zasnivali obitelji i u svim se sastavnicama društvenoga svakodnevlja prilagođavali životu u sredini koja je po svojim temeljnim uljudbenim obilježjima nalikovala njihovoj zavičaju.¹

Jedna od posebno važnih sastavnica iz povijesti Hrvata u Mlecima odnosila se na nji-

¹ O hrvatskoj zajednici u Mlecima usporedi: Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka: Povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003.; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: Odabrane teme*, Zagreb, 2003.; ISTA, *Barani u Mlecima: Povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice*, Zagreb, 2006. (u navedenim djelima vidi i opsežniji popis literature koja se odnosi na hrvatska prekojadranska iseljavanja u Mletke).

hov vjerski život i odnose s tamošnjim crkvenim ustanovama. Raščlamba više od tisuću oporuka useljenih Hrvata, u rasponu od početka XV. stoljeća do izmaka XVIII. stoljeća, zorno svjedoči o brojnim i raznovrsnim vezama našijenaca s mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i duhovnim osobama, dokazujući tako njihovu punu integriranost u novu sredinu. U sklopu razmatranja problematike uključenosti Hrvata u vjersko svakodnevije i crkveni život Mletaka, važno mjesto odnosi se na oporučne odredbe naših useljenika u kojima su zabilježena hodočašća. Hrvati su, naime, u svojim oporučnim iskazima – nalik bilo kojim drugim (katoličkim) žiteljima grada na laguna – učestalo hodočastili odnosno posjećivali tradicionalne i posebno štovane vjerske ustanove u samome gradu (crkve S. Lorenzo, S. Croce, S. Trinità i katedralnu crkvu S. Pietro di Castello), te je odredba koja se odnosi na ta lokalna hodočašća gotovo redovito prisutna u iskazima njihove posljednje volje. Nadalje, naši su useljenici, shodno svojim gospodarskim mogućnostima, poduzimali i putovanja (najčešće zamjenska) u neka od glasovitih europskih i svjetskih hodočasničkih odredišta. Stoga su Loreto, Asiz, Padova, Monteortone i Bari na Apeninskom poluotoku, ali i galicijsko svetište u Composteli te Sveta Zemlja (Jeruzalem), učestalo spominjani u legatima koji se odnose na njihov vjerski život i pobožnost.²

U kontekstu hrvatskih hodočašća iz Mletaka neizostavno i po broju primjera (uz Asiz i Loreto) najčešće spomenuto odredište je Rim odnosno posjet grobovima svetih Petra i Pavla, ali i drugim tamošnjim svetištima.³ Hrvatska hodočašća u Rim za vječnost je zabilježio Dante,⁴ u Vječnome su gradu Hrvati već u XV. stoljeću osnovali svoju

² Hodočašćima hrvatskih useljenika nastanjenih u Mlecima bavila sam se u više radova. Usporedi: L. ČORALIĆ, Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima, *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, Zagreb, 2009., 71 – 90; ISTA, “Na putu u Svetu Zemlju – hodočašća u Jeruzalem (tragom nekoliko oporuka hrvatskih iseljenika u Mlecima, XV.-XVI. st.)”, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP), god. XXXIII, br. 64, Zagreb, 2009., 1 – 7; ISTA, *Ad viaggium pro anima mea – hodočašća u Santiago de Compostela u oporučnim spisima hrvatskih iseljenika u Mlecima (XV.-XVI. st.)*, *Povijesni prilozi*, god. 29, br. 38, Zagreb, 2010., 31 – 42.

³ Hodočašćima s hrvatskog prostora u Rim bavili su se brojni naši povjesničari. Usporedi: Josip KOLANOVIĆ, Prilog povijesti šibenskih hodočašća u kasnom srednjem vijeku, CCP, god. VI, br. 9, Zagreb, 1982., 21 – 22; Franjo ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: Srednji vijek*, Zagreb, 1993. (drugo izdanje), 359 – 360; Zoran LADIĆ, Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, CCP, god. XVII, br. 32, Zagreb, 1993., 24, 26; ISTI, Some remarks on Medieval Croatian Pilgrimages, CCP, god. XXI, br. 39, Zagreb, 1997., 19, 22; ISTI, O najstarijim hodočašćima iz Kotora, CCP, god. XXII, br. 41, Zagreb, 1998., 119; ISTI, Ponukani pobožnošću i znatiželjom: O kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočasnicima, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XVI, br. 4, Zagreb, 2006., 269; ISTI, Neki aspekti kasnosrednjovjekovne društvene i religiozne povijesti Poreča u zrcalu oporuka i kodicila, u: *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (priredili L. ČORALIĆ i Slavko SLIŠKOVIC), Zagreb, 2009., 369 – 370; *Povijest Hrvata*, sv. I (Srednji vijek), uredio Franjo ŠANJEK, Zagreb, 2003., 445 – 446.

⁴ U svom djelu *Divina Commedia (Paradiso, XXXI, 103-108)* Dante mistični ushit sv. Bernarda na devetom nebu uspoređuje s zanosom hrvatskog hodočasnika: Qual è colui, che forse di Croazia Viène a veder la Verònica nõstra, Che per l'antica fama non si sazia, Ma dice nel pensier, fin che si mostra: “Signor mio Gesù Cristo, Dio verace, Or fu sì fatta la semblanza vòstra?”

bratovštinu (*Venerabilis Societas Confallonorum Scavorum Burghi S. Petri*) i podigli gostinjac za prihvat hodočasnika. Na njihovim će osnovama, darovnicama uglednih Hrvata (bosanska kraljica Katarina) i papinskom potporom (Nikola V., Siksto IV.), izrasti hrvatska crkva i Svetojeronimski zavod – ustanove bogate prošlosti koje svojim opstojanjem do današnjega dana svjedoče o značenju hrvatske prisutnosti u gradu rimskoga biskupa, ali i o kontinuitetu i snazi hrvatsko-talijanskih povijesnih i kulturnih veza.⁵

U ovom radu, koji se nastavlja na prethodna istraživanja vjerskog života i religioznosti hrvatskih useljenika u Mlecima u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, ukazat ću na oporučne spise naših useljenika koji se odnose na hodočasnička putovanja u Rim.⁶ Na osnovu rezultata historiografije te ponajprije uvidom u izvornu građu iz Državnog arhiva u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV; oporučni spisi – Notarile testamenti, dalje: NT) u prvom ću dijelu rada iznijeti opće podatke o toj, s Rimom kao hodočasničkim odredištem povezanoj skupini hrvatskih useljenika (vremenski okvir istraživanja, spolna struktura, podrijetlo, mjesta stanovanja i zanimanja useljenika, njihove gospodarske mogućnosti, veze s hrvatskim sunarodnjacima, uključenost u mletačko društveno i vjersko svakodnevje). U drugom dijelu rada središnji predmet istraživačkog zanimanja upravljen je na konkretne primjere (oporuke) koji se odnose na hodočašća u Rim. U tom dijelu razmatranja posebna pažnja poklonit će se zamjenskim hodočašćima i konkretnim imenovanjima hodočasnika, vrstama lega-

⁵ O hrvatskim ustanovama u Rimu (osobito o njihovim počecima) i općenito o prisutnosti Hrvata u Rimu usporedi važniju literaturu: Luka JELIĆ, *L'Istituto croato a Roma*, Zagreb, 1902., 113 – 176; Josip BURIĆ, *Iz prošlosti hrvatske kolonije u Rimu*, Rim, 1966., 5 – 6; Đuro KOKŠA, *S. Girolamo degli Schiavoni (Chiesa nazionale Croata)*, Roma, 1971., 6 – 9; *Putovima Italije (Vodič)*, priredio Franjo JURČEVIĆ, Zagreb, 1975., 139 – 142; Bazilije PANDŽIĆ, Katarina Vukčić Kosača (1424 – 1478), u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine* (održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu), Sarajevo, 1979., 15 – 25; Marijan ŽUGAJ, *Sisto V tra Oriente ed Occidente*, Roma, 1987., 154 – 160; Ratko PERIĆ, *L'Amore di Sisto Quinto verso San Girolamo*, u: *Chiesa Sistina I*, a cura di R. PERIĆ, *Collectanea croatico-hieronymiana de Urbe*, sv. 2, Pontificio Collegio croato di San Girolamo, Roma, 1989., 17; Ivica MLIVONČIĆ, *Pape i Hrvati*, Zagreb, 1993., 84; Ljudevit Anton MARAČIĆ, *Malo čudo hrvatsko: Hrvatski trgovi u Vječnom Gradu (U povodu 100. obljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima, 1901.-2001.)*, Zagreb, 2001., 9 – 10, 14.

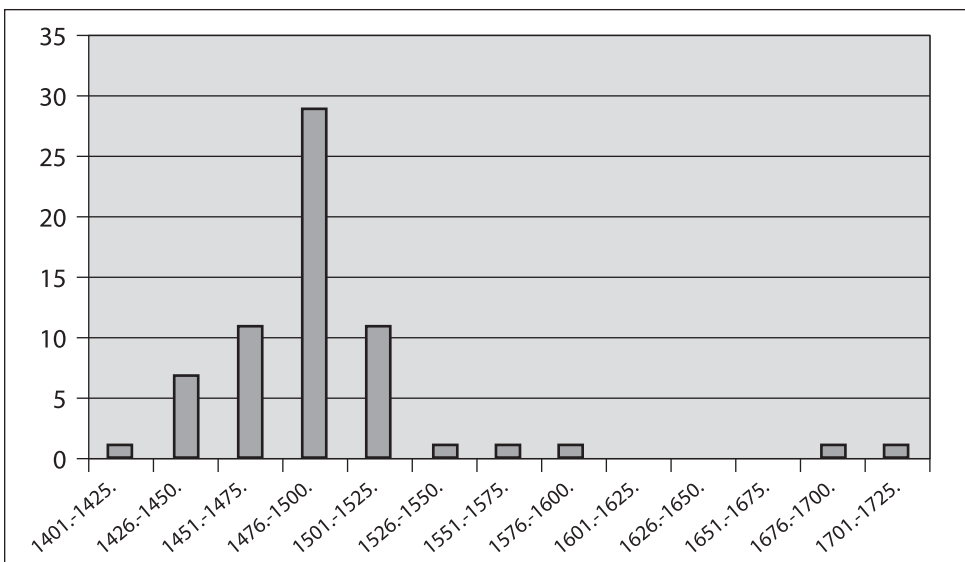
⁶ Manji dio oporuka hrvatskih useljenika u Mlecima u kojima su zabilježena hodočašća u Rim spominjala sam u nekim svojim knjigama i radovima. Usporedi: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, 201 – 202; ISTA, *Šibenčani u Mlecima*, 90; ISTA, *Barani u Mlecima*, 108; ISTA, *Senjani u Veneciji od 15. do 18. stoljeća*, *Senjski zbornik*, god. 20, Senj, 1993., 95; ISTA, *Dubrovnici u Veneciji od XIII do XVIII stoljeća*, *Analiti Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. XXXII, Dubrovnik 1994, 32; ISTA, *Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.-XVIII. st.)*, *Povijesni prilozi*, god. 17, Zagreb, 1998., 143; ISTA, *Hvarani u Mlecima (XV.-XVIII. stoljeće)*, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, sv. 2, Zagreb, 2002., 230; ISTA, *Višanin Ivan Petrov – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 19, Split, 2003., 117; ISTA, *Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46, Zagreb-Zadar, 2004., 242 – 243; ISTA, *Pavao Grgurov iz Kreševa – jedan istaknuti hrvatski trgovac u Mlecima u XVI. stoljeću*, *Spomenica Filipa Potrebece* (uredila Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL), Zagreb, 2004., 137.

ta koji su namijenjeni za podmirenje troškova hodočašća, kao i razlozima (izrečenim tipiziranim formulama) koji su hrvatske oporučitelje ponukali na tu vrstu oporučne odredbe. Na kraju, cilj ovoga rada jest i ukazati na Rim kao na izrazito važno hodočasničko stjecište Hrvata, kao i na jednu manje znanu i obrađenu sastavnicu iz prošlosti hrvatske zajednice u Mlecima.

Opći podaci o hrvatskim useljenicima u Mlecima koji oporučno bilježe hodočašće u Rim

Oporučni spisi središnja su vrsta dokumenata koji su uporabljeni u ovom radu (ukupno 64 oporuke, nešto više u odnosu na broj oporuka koje se odnose na hodočašća u Loreto, ali i bitno manje u odnosu na hodočašća u Asiz). Raščlamba spisa, načinjena prema godini njihova sastavljanja, pokazuje nam da su Hrvati nastanjeni u Mlecima najučestalije iskazivali želju za hodočasničkim putovanjem u Rim u razdoblju od sredine XV. stoljeća do oko 1525. godine (vidi: *Prilog 1*). To se u cijelosti poklapa s razdobljem snažnih hrvatskih prekojadranskih migracija (osobito onih u pravcu Veneta i u Mletke), koje upravo u spomenutom razdoblju postižu svoj najveći intenzitet.⁷ U razdobljima prije toga (do 1425. godine) i poslije (od druge polovice XVI. stoljeća) iskazivanje želja za odlaskom na hodočašće u Rim naglo opada i svodi se na pojedinačne primjere koji su, doduše, prisutni sve do u XVIII. stoljeće. Slična obilježja opažamo i kada je riječ o oporukama useljenih Hrvata koji kao hodočasničko odredište odabiru Loreto ili Asiz – svetišta koja su (uz Rim) – najučestalije

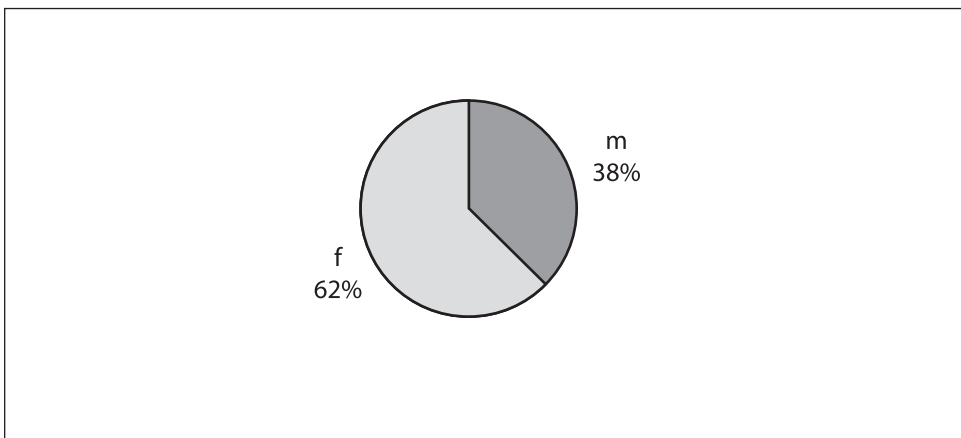
Prilog 1: Vremenski okvir nastanka oporuka

⁷ L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, 441.

prisutna u oporukama našijenaca nastanjenih u glavnome gradu Serenissime.⁸

Zanimljivo je osvrnuti se i na spolnu strukturu hrvatskih useljenika koji se obrađuju u ovome radu (vidi: *Prilog 2*). Izrazita je prevaga žena (62 posto), a slični su omjeri zabilježeni i kada je riječ o raščlambi spolne strukture Hrvata koji iskazuju želju za obavljanjem hodočašća u Asiz.⁹ Ovdje je potrebno napomenuti da su u obzir uključene i žene koje su udane za hrvatske useljenike, a čije podrijetlo nije uvijek sasvim razvidno na osnovu raspoloživih oporučnih podataka. Međutim, kako su Hrvati u Mlecima učestalo sklapali »hrvatsko-hrvatske« brakove¹⁰, možemo s velikom sigurnošću pretpostaviti da je nemali broj ovdje spomenutih oporučiteljica zavičajem dolazio s hrvatskoga etničkog područja.

Prilog 2: Spolna struktura hrvatskih useljenika koji iskazuju želju za hodočašćem u Rim

Raščlamba mjesta podrijetla hrvatskih useljenika koji u svojim oporukama spominju hodočašće u Rim zorno otkriva njihovo šaroliko zavičajno podrijetlo (vidi: *Prilog 3*). Prednjače, kako je to i očekivano s obzirom na ukupnu strukturu podrijetla Hrvata u Mlecima, useljenici iz Dalmacije (42 posto) i Mletačke Albanije odnosno područja od Herceg-Novoga do Bara (30 posto). Unutar tih skupina, kada je riječ o Dalmatincima, dominiraju Zadrani, a značajniji udio imaju i useljenici iz Splita, Šibenika i Trogira.¹¹ S

⁸ L. ČORALIĆ, *Određište Asiz*, 74 – 75.

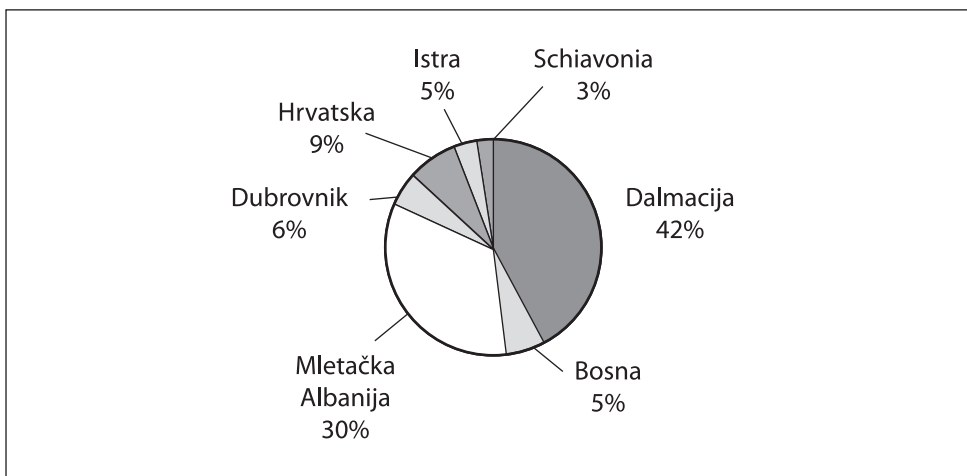
⁹ U primjeru Asiza žene su zastupljene s još većim postotnim omjerom (68:32 posto). Usporedi: L. ČORALIĆ, *Određište Asiz*, 76.

¹⁰ Vidi, primjerice: Dubrovčanka Margareta supruga je Trogiranina Marina (ASV, NT, b. 826, br. 55, 24. XI. 1430.); Katarina iz Zadra udovica je splitskog useljenika Stjepana (NT, b. 870, br. 286, 4. I. 1442.); Blanka iz Bara udana je za Stjepana iz Dubrovnika (NT, b. 656, br. 18, 7. VIII. 1463.); Margareta Inković iz Splita supruga je uglednog splitskog plemića Antuna Albertija (NT, b. 66, br. 270, 3. IV. 1487.); Paskva iz Umaga udovica je bivšeg sugrađanina Petra Zanchija (NT, b. 536, br. 19, 6. XII. 1504.), a Stjepan Tartaro iz okolice Kotora oženio je Bokeljku Helenu Boiko (NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513.).

¹¹ U malom broju ili u pojedinačnim primjerima bilježe se još i Hvarani, Višani i useljenici sa otoka Krka, kao i oni useljenici kojima поближе podrijetlo nije jasno izrečeno (označeni regionalnom oznakom *Dalmata*).

područja zvanog Albania Veneta osobito su često zastupljeni kotorski oporučitelji; solidnim udjelom su prisutni i Barani, dočim se od ostalih područja i gradova na tom dijelu mletačke stečevine bilježe još i Paštrovčani i Budvani. Zapažen je, nadalje, osobito u prvoj polovici i sredinom XV. stoljeća, udio Hrvata iz sjevernih dijelova, ponajprije iz slavonske Požege te iz Senja i Modruša (devet posto). Naposljetku, manji postotni udio odnosi se na hrvatske oporučitelje s područja Dubrovačke Republike (iz Dubrovnika i s poluotoka Pelješca: šest posto), iz Istre (Pula i Umag: pet posto), Bosne (pet posto) te s područja koje je u vrelima nazvano Schiavonia (tri posto). Prethodno raščlanjeni podaci jasno nam očitavaju zavičajnu šarolikost i raznovrsnost promatrane skupine hrvatskih useljenika. Po toj su sastavnici, kako se i logično moglo očekivati, činili sastavni dio sveukupne hrvatske zajednice u Mlecima.

Prilog 3: Podrijetlo Hrvata koji oporučno bilježe hodočašće u Rim

Mjesta stanovanja hrvatskih useljenika i useljenika u Mlecima u svim prošlim stoljećima ponajprije su bile župe u istočnom gradskom predjelu Castello. Ondje je smješten arsenal – vodeći vojnopomorski kompleks na Sredozemlju – glavno mjesto zapošljavanja Hrvata (i pripadnika drugih useljeničkih skupina).¹² U srcu predjela osnovana je hrvatska bratovština sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*), a ondje se nalaze i brojni toponomastički biljezi – izravno posvjedočenje o nekoć moćnoj i utjecajnoj hrvatskoj zajednici (*Riva degli Schiavoni*, *Calle Schiavona*, *Fondamenta degli Schiavoni*, *Corte Piero di Lesina*, *Corte Solta*, *Corte Sabioncella*).¹³ Hrvatski useljenici koji u svojim oporukama iskazuju želju za hodočasničkim putovanjem u Vječni grad također su u

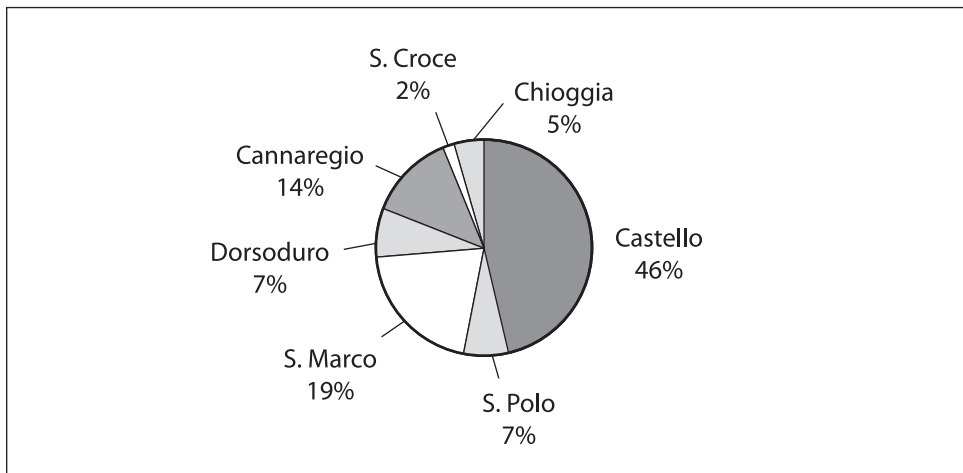
¹² L. ČORALIĆ, Hrvati i mletački arsenal, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 39, Zadar, 1997., 167 – 181.

¹³ L. ČORALIĆ, Od hrvatske obale do dubrovačke ulice: hrvatski prinosi mletačkoj toponomastici, *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. VIII, br. 4, Zagreb, 1998., 57 – 76; ISTA, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, 211 – 232.

znatnom postotku (46 posto) obitavali u tom rubnom dijelu grada na lagunama (*vidi: Prilog 4*). Poblje mjesto njihova stanovanja ponajprije su župe S. Pietro di Castello, S. Giovanni Nuovo, S. Severo i S. Martino, dočim su neke druge tamošnje četvrti zabilježene samo u pojedinačnim primjerima (župe S. Lio, S. Giustina, S. Provolo, S. Maria Formosa i S. Giovanni in Bragora). Predjel S. Marco u svim je prošlim stoljećima bio po važnosti drugo odredište hrvatskih useljavanja. I u ovom razmatranju taj je predjel također drugi po brojčanoj zastupljenosti (19 posto hrvatskih useljenika), a našijenci se ondje bilježe (uglavnom u pojedinačnom spominjanju) u župama S. Angelo, S. Bartolomeo, S. Giuliano, S. Luca, S. Moisè, S. Salvatore i S. Stefano. Nešto su primjetnijim brojčanim udjelom (14 posto) Hrvati zabilježeni u župama predjela Cannaregio (S. Maria Nova, SS. Apostoli, S. Felice, S. Canciano i S. Marciliano), dočim se u drugim dijelovima grada i na otoku Chioggia spominju u samo nekoliko primjera.¹⁴

Podaci o zanimanjima hrvatskih oporučitelja koji se razmatraju u ovom prilogu nisu

Prilog 4: Mjesta stanovanja Hrvata koji bilježe hodočasničko putovanje u Rim

redovito navedeni, čemu u velikoj mjeri pridonosi i činjenica da se više od 60 posto oporuka odnosi na žene. Ipak, i relativno mali broj konkretnih primjera posvjedočuje uključenost te skupine hrvatskih useljenika u zanimanja pomorskog (mornari na mletačkim trgovačkim i ratnim brodovima) i obrtničkog obilježja (obučari, krojači, bojadisari).¹⁵ U nekoliko ih primjera bilježimo u trgovačko-poduzetničkim djelatnostima te je mahom riječ o vrlo imućnim i društveno utjecajnim useljenicima. Kada je riječ

¹⁴ Sedam posto Hrvata koji su predmet istraživanja ovog rada stanovalo je u predjelu Dorsoduro (župe S. Margareta, S. Agnesa i S. Barnaba). Isti postotak zabilježen je i u predjelu S. Polo (u župama S. Apollinare, S. Boldo, S. Polo i S. Tomà), dočim ih u predjelu S. Croce (samo u župi S. Simon Profetta) izvori bilježe samo u dva posto. Na otoku Chioggia su pripadnici te skupine useljenika sa hrvatskih prostora zabilježeni u nekoliko primjera (pet posto od ukupnoga broja).

¹⁵ Riječ je o skupinama zanimanja u koja je, tijekom prošlosti, bio uključen najveći broj Hrvata nastanjenih u Mlecima. Usporedi: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, 122-141.

o ženama, u nekoliko se primjera bilježe kao kućna posluga u domovima mletačkih plemića i građana (*serva*) te kao pripadnice trećoredačkih zajednica (*picokare*). Slične pokazatelje (pretežit uključenost u pomorstvo i obrte) opažamo i u primjeru oporučiteljica koje su udane za hrvatske useljenike ili mletačke građane. Njihovi su supruzi također najčešće pomorci, a bilježimo ih i u raznim obrtničkim profesijama. Stoga se, ukupno promatrajući, i po ovoj sastavnici (kao i prema prethodno navedenim općim pokazateljima) skupina hrvatskih useljenika koja za svoju (iako zamjensku) hodočasnčku destinaciju odabire Rim, u cijelosti uklapa u temeljna obilježja iz društvenog i profesionalnog života i djelovanja zajednice Hrvata u prijestolnici Kraljice mora.

Ovdje predstavljeni hrvatski useljenici poglavito su pripadali srednje imućnom sloju građana. Njihovo gospodarsko poslovanje nije osobito razvijeno, mjestom rada i boravka poglavito su vezani uz Mletke (osobito obrtnici), a takvom je društvenom sloju pripadao i pretežit broj hrvatskih prekojadranskih useljenika. Također, među skupinom useljenika koje razmatramo u ovome radu, bilježimo i siromašnije građane (pučane), ponajprije uposlene u pomorstvu (mornari), čija je imovina bila više nego skromna, te je izdvajanje dodatnih sredstava za hodočašće često i jedan od najskupljih legata koji bilježe u svojim oporučnim spisima. Primjetno je, međutim, naglasiti da se među hrvatskim useljenicima koji iskazuju želju za hodočašćem u Rim, opaža i solidan broj uspješnih poduzetnika (ponajprije trgovaca), koji su u vrijeme svoga djelovanja bili elitniji dio useljeničtva. Njihove su oporuke prava riznica podataka o hrvatskoj dijaspori u Mlecima, o njihovoj međusobnoj povezanosti i upućenosti, o uključenosti u hrvatsku bratovštinu sv. Jurja i Tripuna, ali i njihovom društvenom ugledu u mletačkoj sredini. Nadalje, osim legata koji se odnose na hodočašće u Rim (često i u druga talijanska svetišta), u oporukama toga, elitnijega dijela useljeničtva, bilježimo i spomen te obdarivanje brojnih mletačkih crkvenih ustanova i duhovnih osoba. Takav nam podatak potvrđuje snažnu uključenost hrvatskih useljenika u novu životnu sredinu, kao i prevažno mjesto Crkve u njihovu svakodnevlju. Kronološkim slijedom prva je takva osoba zadarska plemkinja Klara Matafar (Matafaris), supruga mletačkoga plemića Tome Veniera. Kao ugledna građanka Mletaka, Klara je bila snažno povezana s tamošnjim uglednim crkvenim ustanovama. Posebice su to dominikanski samostan i crkva SS. Giovanni e Paolo (S. Zuanne Polo) – čije grobnice odabire za svoje posljednje počivalište te za služenje misa zadušnica bijelim fratrima namjenjuje golemih 1300 dukata.¹⁶

Nešto više pozornosti zavrjeđuje i kavaljer Pribislav Vukotić, zapaženi diplomatski predstavnik djelatan u doba hercega Stjepana Vukčića Kosače. Pribislavova diplomatsko-politička aktivnost prvi se puta bilježi 1445. godine (u svezi potpisivanja mirovnog sporazuma između Kosače i mletačke vlade). Godine 1451. ponovo boravi

¹⁶ ASV, NT, b. 54, br. 3, 2. VIII. 1425. Usporedi i: L. ČORALIĆ, Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV.-XVIII. st.), *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 17, Zagreb, 1999., 91, 103 – 104.

u Mlecima, gdje zajedno sa Jurjem Čemerovićem i Ivanom Vardićem vodi pregovore u svezi sa hercegovim ratom protiv Dubrovnika. Tijekom idućih godina Pribislav se nekoliko puta spominje kao poslanik na dvoru kralja Alfonsa u Napulju, a prisutan je i u nekim drugim talijanskim gradovima (Firenza). Godine 1461. boravio je u Mlecima gdje je, prema hercegovu uputstvu, opširno izložio teško stanje u kojem se našla njegova zemlja, te iznio prijedloge i zahtjeve potrebne za obranu od Osmanlija. Osim toga, Pribislav je nastojao od mletačke vlade steći suglasnost za hercegovu namjeru da zauzme Klis, ali je u tom pitanju odbijen. Pribislavova intenzivna diplomatska aktivnost u Mlecima nastavlja se i početkom šezdesetih godina XV. stoljeća, a 1463. godine stječe mletačko građanstvo. Nakon smrti hercega Stjepana Pribislav se sa svojom obitelji trajno useljava u Mletke te ondje ostaje do svoje smrti. Oporuka napisana u Mlecima, 21. ožujka 1475.,¹⁷ a koja je u literaturi dobro poznata i korištena (objavio ju je Lajos Thallóczy), prava je riznica podataka o Pribislavovoj prošlosti, službama i društvenom ugledu, obiteljskim odnosima, vjerskom životu i odnosu prema crkvenim ustanovama te običajima vezanim uz zemlju iz koje je potekao.¹⁸

Nadalje, među istaknutijim Hrvatima u Mlecima koji su dio svojih legata namijenili zamjenskom hodočasniku u Rim, izdvaja se – ponajprije gospodarskim mogućnostima – i Trogirani Mihovil. Riječ je o bojadaru (*tintor*) koji raspolaže s oko 700-800 dukata kapitala (dijelom pohranjenog u mletačkoj zalagaonici), a tijekom života bio je povezan s brojnim mletačkim crkvenim ustanovama te član ugledne Scuola grande S. Maria dei Miracoli.¹⁹

U skupini društveno utjecajnih Hrvata ovdje bilježimo i splitsku useljenicu Margaretu Inković, suprugu mletačkog patricija Antuna Albertija, koja nemali dio svoje imovine ostavlja crkvenim ustanovama u domovini (samostanu sv. Frane u Splitu, marijanskim crkvama u Poljicama i Dridu),²⁰ kao i plemića Marina Fazanića (Fasaneo) iz Staroga Grada na otoku Hvaru, imućnog posjednika koji svoju oporuku piše u Mlecima, osobno hodočasteći u Santiago de Compostela. Iako opsegom ne odviše velika, Marinova oporuka rječito kazuje o njegovim znatnim imovnim mogućnostima (posje-

¹⁷ ASV, NT, b. 826, br. 1, 21. III. 1475.

¹⁸ O Pribislavu Vukotiću vidi podrobnije: Lajos THALLÓCZY, Testament des Pribislav Vukotić, des Kämmerers Herzog Stefans, von Jahre 1475, u: *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig, 1914., 222 – 230; Anto BABIĆ, *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., 151 – 157; Pavao ANĐELIĆ, Doba srednjovjekovne bosanske države, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1966., 501; Sima ĆIRKOVIĆ, Počteni vitez Pribislav Vukotić, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, sv. XI/1, Beograd, 1968., 259 – 275; Pavo ŽIVKOVIĆ, Socijalne promjene na dvoru bosanskih kraljeva tijekom 14. i 15. stoljeća (Primjeri novog plemstva u Bosni), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 21, Zagreb, 1988., 23 – 34; L. ČORALIĆ, Prilozi poznavanju prisutnosti i djelovanja doseljenika iz Bosne u Veneciji od XIV. do XVII. stoljeća, *Historijski zbornik*, sv. 46 (1), Zagreb, 1993., 57 – 58.

¹⁹ ASV, NT, b. 508, br. 169, 28. VII. 1486.

²⁰ ASV, NT, b. 66, br. 270, 3. IV. 1487. Usporedi i: L. ČORALIĆ, Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima, 97; ISTA, Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini, CCP, god. XVII, br. 31, Zagreb, 1993., 80.

di, tereni, kuće), o odnosu s najbližim članovima obitelji, kao i o darivanju crkvenih ustanova u zavičaju.²¹

Sa područja Mletačke Republike među zapaženijim i društveno istaknutijim useljenicima bilježe se i Baranin Ivan Grando (imućni poduzetnik znatnog novčanog kapitala i razgranatih dometa poslovanja)²² te bogati grbaljski useljenik Stjepan Tartaro (vlasnik zemljišnih posjeda u zavičaju i duž mletačke *terraferme*, predstojnik hrvatske bratovštine sv. Jurja i Tripuna 1508. godine).²³ Naposljetku, ne manje pozornosti je vrijedan i trgovac kožama Pavao Grgurov iz Kreševa, imućni trgovac i darovatelj franjevačkih samostana u rodnoj Bosni, koji u Mlecima piše oporuku u trenutku kada kreće na opasno i neizvjesno putovanje u domovinu (tijekom kojega, kako sam navodi – *neka mu Bog bude na pomoći*).²⁴

U skupinu elitnijeg dijela useljeništva izravno povezanih s odredbama o hodočašćenju u Rim možemo spomenuti i nekoliko osoba koje nose naslov ser, iako nam njihovo poblize društveno podrijetlo nije znano. To su Matija, supruga Alegreta iz Bara, Damjan Baranin, prior hospítala S. Giovanni Battista u župi S. Martino u predjelu Castello te Stjepan *Doborza* iz Paštrovića.²⁵

Iako čvrsto međusobno povezani, hrvatski useljenici u Mlecima nisu bili izolirana etnička skupina usmjerena isključivo na održavanje domovinskih i sunarodnjačkih veza. U višetetničkom i multikulturalnom gradu na lagunama brzo su se prilagođavali novoj sredini, uklapajući se i pridonoseći svim njezinim društvenim sastavnicama. Vjerski život i religioznost možda su jedan od najčvršćih argumenata koji govore u prilog tome. Oporuke hrvatskih useljenika prepune su podataka o njihovim odnosima s mletačkim crkvama, samostanima, bratovštinama, hospitalima i duhovnim osobama te posvjedočuju o njihovoj svestranoj i intenzivnoj uključenosti u tamošnji vjerski život. Odlasci na hodočašća, kao i drugi oblici povezanosti odnosno spominjanja raznih hodočasničkih svetišta, jedan su od vrlo često zastupljenih navoda u iskazima njihovih posljednjih želja i zavrjeđuju dodatnu istraživačku pomnju. Stoga će središnji interes sljedećeg, po značaju i glavnog poglavlja ovog priloga, ponajprije biti usmjeren na oporučne navode hrvatskih useljenika u Mlecima u kojima se bilježi Rim.

Raščlamba oporučnih spisa

Prethodno je spomenuto kako Rim možemo smatrati jednim od vodećih odredišta hrvatskih hodočasnika u srednjem i početkom ranog novog vijeka. Ta činjenica odnosi

²¹ ASV, NT, b. 508, br. 166, 8. IV. 1493. O Marinu Fazaniću usporedi: L. ČORALIĆ, Hvarani u Mlecima, 240.

²² ASV, NT, b. 202, br. 175, 15. IX. 1508.

²³ ASV, NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513.; NT, b. 1200, br. 150, 5. XI. 1514. Usporedi i: L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi*, 245 – 247; ISTA, Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro, 235 – 251.

²⁴ ASV, NT, b. 962, br. 378, 24. III. 1584. Usporedi i: L. ČORALIĆ, Pavao Grgurov iz Kreševa, 133 – 140.

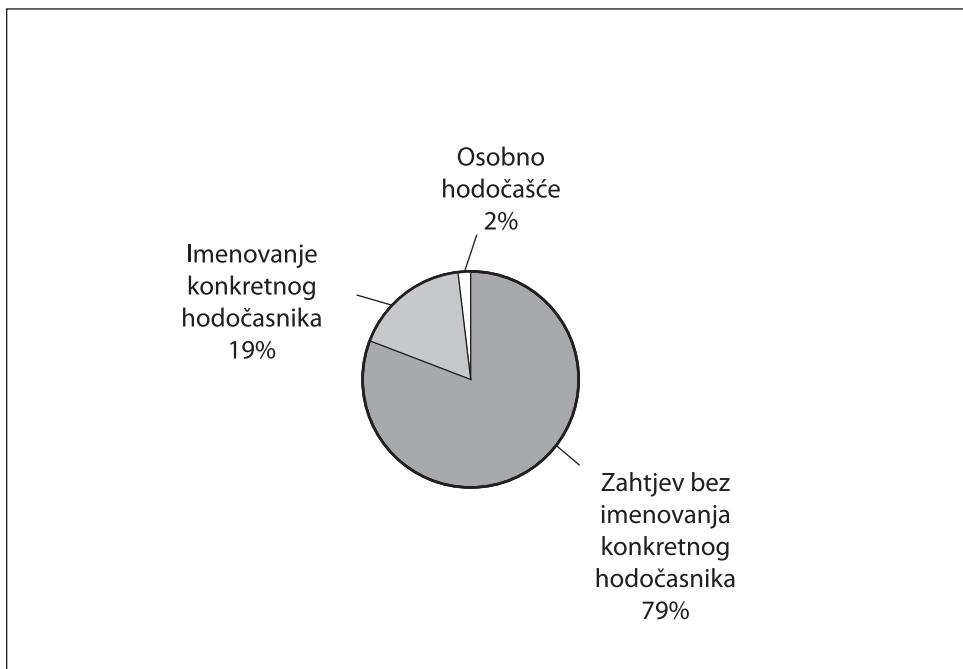
²⁵ ASV, NT, b. 877, br. 240, 4. IX. 1492.; NT, b. 43, br. 155, 16. VI. 1523.; NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524.

se na stanovništvo hrvatskih krajeva od Istre do Boke, na unutrašnjost Hrvatske, ali i na onodobno hrvatsko prekojadransko useljništvo. Raščlanjajući oporuke Hrvata u Mlecima (64 dokumenta) možemo uočiti da se način spominjanja Rima kao željenog hodočasničkog odredišta bilježi na tri načina: a) u kontekstu imenovanja zamjenskog hodočasnika, bez da je njegovo ime (ili neki drugi poblizi podatak) izričito navedeno; b) u kontekstu imenovanja zamjenskog hodočasnika uz konkretnije imenovanje osobe kojoj se povjerava izvršenje oporučnog legata; c) kao osobno hodočasničko putovanje u Vječni grad. Skupina oporuka navedena pod a) najučestalije je zastupljena (čak 79 posto); na konkretno imenovane zamjenske hodočasnike (skupina b) otpada 19 posto oporuka, dočim je navod iz kojega doznajemo da oporučitelj osobno namjerava posjetiti sveta mjesta u Rimu zabilježen samo u jednom primjeru (vidi: *Prilog 5*).

Ovakav je omjer prisutan i kada je riječ o raščlambi oporuka koje se odnose na hodočašćenja u Loreto i Asiz. Međutim, u odnosu na potonja svetišta (osobito u odnosu na Loreto), u oporukama koje se ovdje analiziraju uglavnom nema dodatnih podataka o misama zadušnicama koje se – prema želji hrvatskih oporučitelja – trebaju slaviti u nekom od rimskih svetišta.²⁶

Uvid u oporučne spise pokazuje nam da se u preko 50 dokumenata (od njih 64) uz ho-

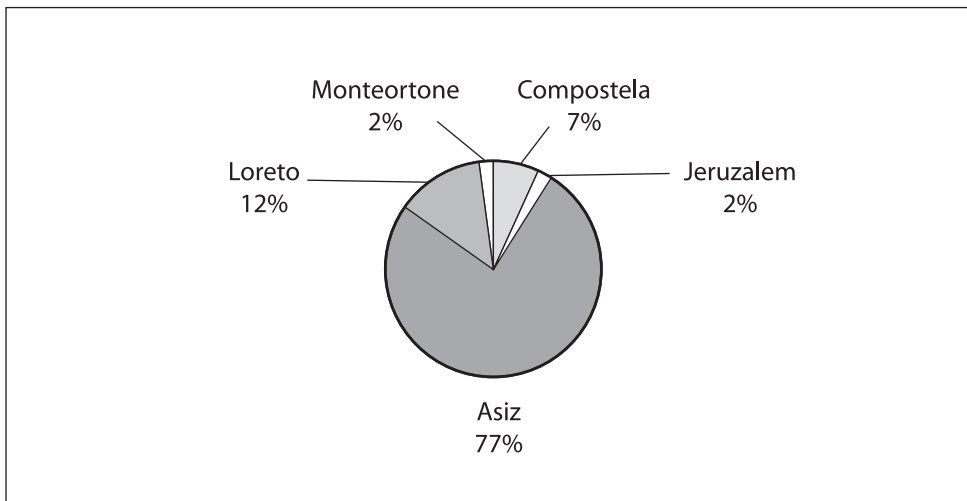
Prilog 5: Način spominjanja hodočašćenja u Rim prema oporukama Hrvata u Mlecima

²⁶ Iznimka je oporuka Pribislava Vukovića koji izričito određuje da se za spas njegove duše u Rim pošalje jedan svećenik koji će biti obvezan služiti mise na svim postajama tamošnjega Križnoga puta (ASV, NT, b. 826, br. 1, 21. III. 1475.).

dočašće u Rim (često i u kombinaciji više svetišta zajedno) bilježi i posjet drugim nabožnim odredištima (vidi: *Prilog 6*). Velikim postotnim omjerom prednjači Asiz (77 posto), na Loreto otpada relativno malih 12 posto, dočim je Mlecima zemljopisno obližnje (ali značenjem manje važno) marijansko svetište u mjestu Monteortone zabilježeno samo sa dva posto. U nekoliko primjera Hrvati koji iskazuju želju za zamjenskim hodočašćem u Rim istovremeno šalju i hodočasnika u Galiciju (Compostela, sedam posto), a udaljeni i često teško dostupan Jeruzalem prisutan je sa dva posto.

U čak 80 posto oporuka hrvatske useljenice i useljenici u Mlecima oporučno spominju zamjensko hodočašće u Rim bez da se hodočasnik navodi svojim imenom. Raspon oporuka zahvaća široko razdoblje od 1430. do 1705. godine, a zavičajno podrijetlo tih useljenika zahvaća širok onodobni hrvatski etnički prostor. Unutar te skupine useljenika, brojčano pretežite, bilježimo i neke od već spomenutih, a u vrijeme svojega djelovanja vrlo istaknutih Hrvata nastanjenih u Mlecima (kavaljer Pribislav Vukotić,

Prilog 6: Druga hodočasnička odredišta spomenuta uz Rim u oporukama Hrvata u Mlecima

hvarski plemić Marin Fazanić, Ivan Grando iz Bara, Ivan Višanin, Stjepan Tartaro iz Boke, trgovac Pavao Grgurov iz Bosne i drugi).

Način spominjanja Rima kao odredišta zamjenskih hodočasnika te skupine naših useljenika najčešće je iskazan tipiziranom, sažetom formulacijom, uobičajenom i prilikom određivanja zamjenskog hodočasnika za druga odredišta (*itur Romam, mittat Romam, mandare a Roma, voio che sia mandato a Roma, volo mitti Romam, lasso sia mandato a Roma, itd.*).²⁷ Jednako su tako tipizirani i navodi koji govore o razlozima

²⁷ Takvi su navodi, izdvojimo samo neke primjere, zabilježeni u oporukama mornara Lovre Nikolinog iz Požege, obučara Blaža iz Modruša, Zadranske Katarine, Blanke iz Bara, Lene iz Paštrovića, viteza Pribislava Vukotića, bojadisa Mihovila Trogirana i poduzetnika Stjepana Tartara (ASV, NT, b. 826, br. 74, 17. IX. 1431.; NT, b. 734, br. 12, 1. X. 1433.; NT, b. 870, br. 286, 4. I. 1442.; NT, b. 656, br.

imenovanja hodočasnika. Ponajprije su to općenito sročene formule (*pro/per anima mia/mea*),²⁸ katkada iskazane i formulacijom o putovanju *per indulgentiam pro anima mia* odnosno *per perdonanze per l'anima mia*.²⁹

Iako je odredba o upućivanju zamjenskog hodočasnika u Rim uglavnom izrečena općim navodom, u nizu oporuka bilježimo i podatke o broju hodočasnika kojima se povjerava putovanje za spas oporučiteljeve duše. Najčešće je riječ o jednoj osobi, koja – sukladno oporučiteljevoj želji – treba biti *una bona persona*.³⁰ Podatak o upućivanju dva hodočasnika u Rim bilježimo samo u dva oporučna iskaza. Riječ je o oporukama Helene, supruge Zadrana Ivana (... *mittere due persone a Roma*) te iskazu posljednje volje koji potpisuje Paskva pokojnoga Martina iz Umaga.³¹ Veći broj hodočasnika rijetko je zabilježen i u primjeru oporučnih odredbi u kojima se bilježe neka druga nabožna odredišta. U primjerima koji su predmet ovoga rada takav je slučaj (imenovanje čak tri zamjenska hodočasnika koji će u ime oporučitelja putovati u Asiz i Rim) zabilježen samo u oporučnom spisu imućnoga Zadrana Martina Jurjeva, zapovjednika mletačke ratne lađe koji iskaz svoje posljednje volje sastavlja upravo u trenutku odlaska na neko od mletačkih pomorskih bojišta.³²

Navodi koji se odnose na novčanu naknadu zamjenskom hodočasniku također nisu redovito zabilježeni. Ipak, na osnovu primjera u kojima je to jasno iskazano (oko polovica od ukupnoga broja oporuka koje se ovdje razmatraju), razvidno je da se ponajprije radi o novčanom iznosu. *Pro elemosina* se hodočasniku ostavljaju manje (pet do osam

18, 7. VIII. 1463.; NT, b. 508, br. 89, 16. VII. 1467.; NT, b. 826, br. 1, 21. III. 1475.; NT, b. 508, br. 169, 28. VII. 1486.; NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513.)

²⁸ U oporuci Katarine iz Zadra, udovice Nikole Stjepanova iz Splita, hodočašće će se obaviti i za spas duše oporučiteljice i za njezinog pokojnoga supruga (ASV, NT, b. 870, br. 286, 4. I. 1442.), dočim je razlog upućivanja zamjenskog hodočasnika u Rim u primjeru oporuke Helene, supruge Ivana Zadrana, pokora i molitva za njezinu dušu, kao i za dušu njezina rođaka (*consanguineo*) Nikole (NT, b. 576, br. 182, 23. X. 1443.)

²⁹ Takve primjere bilježimo u oporukama Mihovila Jurjeva iz Zadra, Mihovila Trogirana, Marina Fazanića sa Hvara, Stjepana Tartara iz Boke, Ivana Višanina i drugih (ASV, NT, b. 727, br. 93, 6. X. 1479.; NT, b. 508, br. 169, 28. VII. 1486.; NT, b. 508, br. 166, 8. IV. 1493.; NT, b. 742, br. 58, 18. VII. 1513.; Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, Catastico: Testamenti, str. 96-99', 11. IV. 1549.). Usporedi i: L. ČORALIĆ, "Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro", 242 – 243; ISTA, "Višanin Ivan Petrov", 117.

³⁰ Laurentius condam Nicolai de Possega: ... uni bone persone quod itur Romam pro anima mea (ASV, NT, b. 826, br. 74, 17. IX. 1431.); Iohannes condam Marci de Antivari: ... uni bone persone que vadat in Romam et Asisium (NT, b. 530, br. 35, 13. VII. 1485.); Maria consorte Rado Dalmata: Item mittat Romam et Asisum personam unam honestam pro indulgentia pro anima mia (NT, b. 1339, br. 1, 7. III. 1486.); Margareta condam Marinus Incovich de Spalato uxor nobilis Spalati Antonii de Albertis condam Andree: ... mittere unam personam in Roma (NT, b. 66, br. 270, 3. IV. 1487.); Lucia de Jadra: ... mittere unam personam Romam (NT, b. 672, br. 42, 5. III. 1492.); Lucia de Budua: ... mittere a Roma una persona (NT, b. 408, br. 189, 29. VIII. 1499.)

³¹ ASV, NT, b. 576, br. 182, 23. X. 1443.; NT, b. 536, br. 19, 6. XII. 1504.

³² ASV, NT, b. 959, br. 482, 7. VII. 1500.

dukata)³³ ili veće svote (od 14/15 dukata do čak 50),³⁴ a najčešće zabilježeni iznos je 10 dukata.³⁵ Iznos od oko 10 dukata najčešće je zabilježen i u primjerima hodočasničkih odlazaka u Asiz ili Loreto³⁶ (to nam potvrđuju i istraživanja drugih povjesničara)³⁷ te možemo smatrati da je upravo ta svota *elemosina consueta* koja se katkada – umjesto konkretnog iznosa – bilježi u oporučnim dokumentima. Drugačije izrečene navode o nagradi za zamjenskog hodočasnika bilježimo u samo nekoliko oporučnih spisa. Primjerice, Marta – supruga Šibenčanina Pavla – određuje da se nakon njezine smrti na dražbi prodaju njezini odjevni predmeti (... *venditur meas vestas scarsie et cum centuras panni flandrine*) te od dobivenih prihoda pošalje hodočasnik u Asiz i Rim.³⁸ Sličnu odredbu (prodaja dijela odjeće) bilježimo i u oporučnom spisu Dubrovčanke Margarete, supruge Trogirana Marina,³⁹ dočim obučar Blaž iz Modruša sva svoja legatima neraspodijeljena dobra namjenjuje supruzi Katarini, ali uz uvjet da nakon njegove smrti pošalje po jednog hodočasnika u Rim i u galicijsko svetište Santiago de Compostela.⁴⁰

***

Raspoložemo s desetak oporuka u kojima se izriječom spominje ime zamjenskog hodočasnika odnosno – ukoliko je riječ o duhovnoj osobi – njegova uključenost u crkvenu službu (svjetovni svećenici, redovnici). U potonjim primjerima nerijetko je riječ o osobama koje su u rodbinskom odnosu s oporučiteljem. Tako, primjerice, Katarina – supruga Trogirana Ivana – dariva svećeniku i rođaku (*consobrino*) Marinu tri dukata

³³ Domenigho de Poxega: Voglio mandare una persona a Roma et quel ebbi ducati cinque (ASV, NT, b. 752, br. 55, 15. IX. 1438.); Apolonia de Michiel de Umago: Lasso ducati 5 a uno che vadi per l'anima mea a Roma (NT, b. 530, br. 2, 3. XII. 1471.); Laurentius de Possega: Item dimitto ducatos 6 auri dandos uni bone persone quod itur Romam pro anima mea (NT, b. 826, br. 74, 17. IX. 1431.); Lucia relicta Luce de Segna: Mittere Romam ... cui persone dare ducatos 8 et solidos 20 (NT, b. 356, br. 187, 28. VI. 1516.).

³⁴ Rada uxor Iohannis Grando de Sebenico: Mittere unam personam Romam per ducatos 14 (ASV, NT, b. 651, br. 144, 19. V. 1492.); Stephanus condam Alegreti de Ragusio marinario: Dimitto ducati 15 uni qui va ad Roma per l'anima mea (NT, b. 877, br. 917, 12. VIII. 1494.); Leo de Iadra marinarius: Dimitto ducati 50 uni persone ut vadat Romam (NT, b. 360, br. 50, 16. II. 1466.).

³⁵ Catarina de Jadra vedova Nicolai de Spalato: ... ducatos decem uni persone que vadit Romam pro anima mea et mei mariti (ASV, NT, b. 870, br. 286, 4. I. 1442.); Zuanne de Sebenico mariner: ... et ducatos 10 a una persona che vadi a Roma (NT, b. 974, br. 67, 9. VI. 1467.); Lena de Pastrovich de terzo ordine minorum: Voglio che una persona mittatur ad Romam et ei datur sibi ducatos 10 (NT, b. 508, br. 89, 16. VII. 1467.); Catarina uxor Luce de Cataro: ... mittere unam personam Romam et dare ducatos decem (NT, b. 1229, br. 169, 28. IX. 1476.); Iohannes condam Marci de Antivari: Dimitto ducatos 10 uni bone persone que vadat in Romam (NT, b. 530, br. 35, 13. VII. 1485.); Iohannes Grando de Antibarro: Item dimitto mittere Romam pro anima mea et qui ire dentur ducatos 10 (NT, b. 202, br. 175, 15. IX. 1508.); Helena relicta Marci de Cataro: Lasso sia mandato a Roma cui persone lasso ducati 10 (NT, b. 408, br. 116, 5. II. 1516.).

³⁶ L. ČORALIĆ, Odredište Asiz, 83.

³⁷ Z. LADIĆ, Ponukani pobožnošću, 269.

³⁸ ASV, NT, b. 68, br. 222, 25. VII. 1483.

³⁹ ASV, NT, b. 826, br. 55, 24. XI. 1430.

⁴⁰ ASV, NT, b. 734, br. 12, 1. X. 1433.

pro missis S. Marie et S. Gregorii te još 12 dukata za hodočasničko putovanje u Asiz i Rim.⁴¹ U primjeru oporučne želje Blanke – udovice Hvaranina Alegreta – zamjenski je hodočasnik njezin nećak (ili unuk – *nepote*) fra Kornelije, kojemu se za putovanje u Rim dariva 10 dukata,⁴² a sličnu odredbu bilježimo i u oporuci uglednoga Baranina Jurja Damjanovog, priora hospitała S. Giovanni Battista u predjelu Castello. Juraj određuje da uz novčanu naknadu od 11 dukata na hodočasničko putovanje u Asiz i *ad stationem civitatis Rome* krene njegova nećakinja Katarina, pripadnica trećoredačke družbe. Ukoliko se, međutim, iz bilo kojeg razloga Katarina ne uputi na navedena zamjenska hodočašća, Jurjevi nasljednici i izvršitelji oporuke trebaju ondje poslati (uz istu novčanu nadoknadu) *una alia persona de bona fama*.⁴³ U nekoliko su primjera zamjenski hodočasnici – svećenici ili redovnici – zavičajem s hrvatske obale. Tako krčka useljenica Katarina, stanovnica u središnjem gradskom predjelu S. Marco u župi S. Moisè, uz brojna darivanja svoje matične crkve, izrijekom spominje tamošnjeg svećenika Nikolu iz Dubrovnika. Za služenje misa zadušnica (u crkvi S. Moisè) dariva mu tri dukata, a imenuje ga i svojim zamjenskim hodočasnikom u Asiz i Rim te mu u tu svrhu ostavlja dodatnih devet dukata.⁴⁴ Iz Dubrovnika potječe i fra Franjo, ispovjednik (*confessore meo*) paštrovskog useljenika Luke Damjanovog kojemu se za ispunjenje zamjenskog hodočašćenja u Asiz i Rim dariva 10 dukata,⁴⁵ dočim je iz Zadra o. Dionizije, dominikanski redovnik nastanjen pri samostanu SS. Giovanni e Paolo – hodočasnik koji će u ime jednog drugog Paštrovčana (Stjepan Petrov) putovati u Asiz i Rim *ad indulgentiam* te za trošak dobiti uobičajenih 10 dukata.⁴⁶ Hrvatski useljenici bili su učestalo povezani i s drugim tamošnjim svećenicima te su i među njima birali svoje zamjenske hodočasnike za put u Vječni grad. Tako, primjerice, Magdalena – supruga Jurja Splicićanina iz predjela S. Marco – namjenjuje tamošnjem svećeniku Domenicu (djelatnom pri crkvi S. Stefano) tri dukata za služenje misa zadušnica. Istome se svećeniku povjerava i putovanje (za spas duše oporučiteljice) u Asiz i Rim, a elemosina iznosi 10 dukata.⁴⁷ Nadalje, u oporuci mornara Ivana Dubrovčanina spominje se – kao oporučitelj *compatre e commissario* – svećenik Petar (vjerojatno iz župe S. Polo) te mu se za već klasično čestu kombinaciju hodočašćenja u Asiz i Rim namjenjuje također ustaljenih 10 dukata.⁴⁸ Istovjetne destinacije (Asiz i Rim) i ista *elemosina* zabilježene su i u oporuci Katarine, udovice Luke iz Bosne i pripadnice trećoredica sv. Franje u župi S. Martino, a kao zamjenski hodočasnik imenovan je Jakov, svećenik u navedenoj

⁴¹ ASV, NT, b. 875, br. 192, 13. VIII. 1481.

⁴² ASV, NT, b. 958, br. 89, 8. XI. 1496.

⁴³ ASV, NT, b. 43, br. 155, 16. VI. 1523.

⁴⁴ ASV, NT, b. 910, br. 155, 7. X. 1456.

⁴⁵ ASV, NT, b. 377, br. 131, 19. IX. 1499.

⁴⁶ ASV, NT, b. 968, br. 444, 23. III. 1524.

⁴⁷ ASV, NT, b. 1136, br. 148, 13. VII. 1472.

⁴⁸ ASV, NT, b. 585, br. 89, 22. II. 1483.

župi.⁴⁹

U nekoliko se primjera kao zamjenski hodočasnici bilježe svjetovne osobe. U oporuci Lucije, supruge Florija iz Splita, to su njezin suprug ili Lucijina prijateljica Katarina, a za troškove putovanja u grad rimskoga biskupa dobivaju 10 dukata.⁵⁰ Čak 25 dukata iznosi nadoknada koju za hodočašće u Asiz i Rim namjenjuje Zadranka Lukina pokojnog Pelegrina, a svojom zamjenskom hodočasticom imenuje znanicu Katarinu, suprugu mletačkog građanina Teobalda Caratorija.⁵¹ Naposljetku, u jednoj oporuci bilježimo imenovanja zamjenskog hodočasnika isključivo na osnovu njegove profesije (bez navođenja osobnog imena). Takav podatak nalazi se u oporuci već spomenute zadarske plemkinje Klare Matafar, tijesno povezane s tamošnjom dominikanskom ustanovom – samostanom SS. Giovanni e Paolo. Iskazujući želju za upućivanjem zamjenskog hodočasnika u Rim, Klara tu obvezu povjerava jednom redovniku *ordinis predicatorum S. Iohannis e Pauli* te mu dariva 12 dukata.⁵²

Usporedba oporučnih navoda u kojima se bilježe zamjenska hodočašća bez konkretnog imenovanja hodočasnika s onima u kojima je njihovo ime izrijekom navedeno, pokazuje nam niz sličnosti. U obje skupine imenovanja hodočasnika Rim je – kao odredište – zastupljen vrlo često u kombinaciji s Asizom. Obično se imenuje samo jedan zamjenski hodočasnik, a kao svota koja se dodjeljuje za putne troškove ponajprije se spominje iznos od 10 dukata. Ono što ovu drugu skupinu odredbi čini posebno vrijednom razmatranja jesu konkretni podaci o zamjenskom hodočasniku koji su – kako se moglo vidjeti – često duhovne osobe, nerijetko zavičajem sa istočne obale Jadrana.

***

Prilikom istraživanja hrvatskih hodočašća iz Mletaka u neka druga vjerska svetišta (Asiz, Loreto, ali i Jeruzalem i Santiago de Compostela) uočeno je kako se radi o malom broju oporučnih spisa u kojima je riječ o izravnom oporučiteljevom odlasku na hodočašće (bez obzira je li oporučitelj stanovnik Mletaka ili mu je grad na lagunama tek usputna postaja). Jednako tako i u primjeru spominjanja Rima kao hodočasničkog odredišta useljenih Hrvata bilježimo samo jednu oporuku koja govori o izravnom hodočašćenju. Riječ je o iskazu posljednje volje Katarine pokojnoga Jakova iz Splita, trećoredice sv. Franje u župi S. Pietro di Castello, koja je – upravo radi kretanja na put u Asiz i Rim – dala sastaviti svoj oporučni dokument. Oporuka je vrlo sažeta i oskudna podacima, ne otkriva nam dodatne motive i način odlaska na hodočašće, a kao jedini akteri u oporučnom se navodu bilježe Katarinin brat Antun i sestra Helena, ujedno i jedina izvršiteljica i glavna nasljednica njezinih skromnih dobara.⁵³

⁴⁹ ASV, NT, b. 378, br. 12, 23. I. 1493.

⁵⁰ ASV, NT, b. 734, br. 194, 11. X. 1427.

⁵¹ ASV, NT, b. 508, br. 127, 9. IX. 1488.

⁵² ASV, NT, b. 54, br. 3, 2. VIII. 1425.

⁵³ ASV, NT, b. 605, br. 9, 27. VII. 1558.

Zaključak

Hodočasnička putovanja možemo ubrojiti među najtrajnije oblike iskazivanja pobožnosti u Hrvata, a radi duboke ukorijenjenosti u vjersku tradiciju trajno su mjesto pronašla i u stihovima besmrtnoga Dantea. Od srednjega vijeka, pa potom i u svim kasnijim povijesnim etapama, domaća i strana hodočasnička stjecišta živo su mjesto okupljanja, sastajanja, molitve, pokore i pokajanja hrvatskih katolika. U ovom prilogu, koji je samo jedan mali segment iz podacima prebogate povijesti hrvatskih hodočašća, središnja tema istraživanja nisu bila hodočašća sa hrvatskoga prostora, već ona koja su osobno i svojim oporučnim legatima iskazivali hrvatski useljenici nastanjeni u Mlecima. Obrađeno je dugo vremensko razdoblje od XV. do XVIII. stoljeća, pri čemu je za ovo istraživanje kao središnja destinacija hodočasničkih putovanja izdvojen Rim, jedno od vodećih svetišta na Apeninskom poluotoku. U radu je uporabljeno šezdesetak oporuka hrvatskih useljenika u Mlecima što je više nego dovoljan uzorak za iznošenje određenih zaključaka u svezi navedene istraživačke problematike. Iz njihovih oporuka saznajemo da je spomen Rima kao hodočasničke destinacije intenzivno prisutan u doba najučestalijih hrvatskih migracija u grad na lagunama (od sredine XV. stoljeća do sredine XVI. stoljeća), otkrivamo podrijetlo useljenika (prevaga Bokelja i Dalmatina-ca), njihova zanimanja (od trgovaca i poduzetnika do obrtnika, mornara i kućne posluge), društveni status (pučani i plemići), gospodarske mogućnosti, ali i oblike povezanosti sa drugim pripadnicima hrvatske dijaspore u Mlecima te s njihovom središnjom bratimskom udrugom sv. Jurja i Tripuna. Oporučni legati hrvatskih useljenika koji se odnose na hodočašće u Rim svakako su i sastavni dio njihova vjerskog svakodnevlja, ali i posvjedočenje pune integriranosti i prilagodbe novoj sredini. Raščlamba konkretnih navoda koji se odnose na hodočašća u Rim otkrivaju nam da je najčešće riječ o imenovanju zamjenskih hodočasnika koji će – uz određenu novčanu nadoknadu – nakon oporučiteljeve smrti posjetiti grobove svetih Petra i Pavla, ali i druge čuvene i vjernici-ma dobro znane rimske crkve. Hodočašće u Rim katkada se planira samostalno (Rim kao jedina destinacija), ali je vrlo često uklopljeno u putovanje koje zahvaća i Asiz i (ili) Loreto. Svi nam ovi podaci, raščlanjeni i prezentirani kroz konkretne primjere iz dokumenata, potvrđuju važnost Rima za vjerski život useljenih Hrvata te – jednako tako – pružaju novo zanimljivo posvjedočenje o prožetosti i umreženosti krajeva i gradova sa obje strane jadranske obale.

Lovorka ČORALIĆ

THE WISH FOR PENITENCE IN THE ETERNAL CITY: PILGRIMAGES TO
ROME IN THE TESTAMENTS OF CROATIAN IMMIGRANTS IN VENICE
(15TH–18TH CENTURIES)

Summary

The Croatian immigrant community in Venice had for centuries, and particularly in the era of Venetian domination over the major part of the eastern Adriatic coast, represented one of the most numerous and socially most distinguished foreign ethnic groups. Present there from the very first centuries of cross-Adriatic relations and interrelations, the Croats of Venice formed a recognised community, both very adaptable and well-integrated group, which contributed to the multi-ethnicity of Venice of those times. Among the features undoubtedly confirming that the Croats were well integrated into the new community is clearly their religious life and declaration of piety. Pilgrimages, being one of the exceptionally strong and present forms thereof, represented the component that did not differentiate our immigrants from other inhabitants of Venice (or any other city in Catholic Europe) or from their fellow-countrymen.

Based on the data contained in the testaments (deposited at the State Archives of Venice) and following the manner in which Rome was mentioned as the centre of pilgrimage, the first part of the paper briefly presents general data on Croatian immigrants in Venice who had registered Rome as pilgrims' aimed destination in the provisions contained in their testaments (social and professional structure, and immigrant groups; the time span and the intensity of mentioning the pilgrimages to Rome; data on more distinguished Croatian testators, etc). The second part of the paper focuses on concrete examples referring to the pilgrimages to Rome. In this part of the paper, special attention has been devoted to concrete nomination of pilgrims and their social structure; types of legates that had been intended for settling the expenses of pilgrimages; and the reasons that had moved Croatian testators to include this type of provisions into their testament. Finally, the aim of this paper is to emphasise the following: Rome as a particularly important meeting place of pilgrimage for the Croats; and one less known and analysed component of the history of Croatian community in Venice.

Keywords: Rome; Venice; Venetian Republic; Croats; Croatian history; late Middle Ages; Early New Age; migrations; pilgrimages.